

Stanisław Franciszek Zajączkowski (1890–1977)

Stanisław Franciszek Zajączkowski urodził się we Lwowie 29 stycznia 1890 roku jako syn Stanisława, inżyniera austriackich kolei państwowych, i Marii z Mogilnickich. Po ukończeniu gimnazjum w Rzeszowie w 1908 roku podjął studia historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego im. Jana Kazimierza, które ukończył w 1913 roku, pisząc pracę magisterską pod kierunkiem prof. Stanisława Zakrzewskiego. W prowadzonym przez niego seminarium magisterskim uczestniczyli m. in. Bronisław Włodarski i Józef Widajewicz. W 1913 roku Zajączkowski zapisał się na Wydział Prawno-Polityczny, ale studia przerwała mu wojna. W jego indeksie znajdują się wpisy zaliczeniowe m. in. Władysława Semkowicza, Ludwika Finkla, Bronisława Dembińskiego, Władysława Abrahama, Oswalda Balzera¹.

W przededniu zakończenia przewodu doktorskiego S. F. Zajączkowski został zmobilizowany w związku z wybuchem pierwszej wojny światowej i służył w armii austriackiej. Podczas walk na froncie galicyjskim jesienią 1916 roku dostał się do niewoli rosyjskiej, internowany w ówczesnym Carycynie (Wołgogradzie). Po rewolucji październikowej przebywał na Syberii. W 1920 roku przybył do Piotrogradu/Leningradu (Sankt-Petersburga), gdzie przez rok uczył w polskiej szkole. Do Polski, do Lwowa, wrócił w 1921 roku, uzyskując 5 listopada tego roku stopień naukowy doktora filozofii na podstawie dysertacji pt. *Studia nad dziejami Żmudzi w wieku XIII i XIV*, a jego promotorem był Stanisław Zakrzewski². Praca ukazała się w 1925 roku jako *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, nakładem Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie.

W latach 1921–1932 pracował w Archiwum Państwowym we Lwowie (jako asystent, archiwista, kustosz), a także jako nauczyciel w szkole średniej. W tym czasie opublikował kilka prac z dziedziny archiwistyki, opracowując zasoby lwowskich ar-

¹ [S. Krakowski], Stanisław Zajączkowski. Rzut oka na działalność naukową – w 70-lecie urodzin, RŁ 4 (7), 1961, s. 7–8; tenże, Stanisław Zajączkowski (29 I 1890–10 X 1977), RŁ 25 (28), 1979, s. 360–364; K. Jasiński, Stanisław Zajączkowski (1890–1977), ZH 43, 1978, z. 4, s. 183; H. Łowmiański, Stanisław Zajączkowski jako historyk Litwy średniowiecznej, RH 45, 1979 (1980), s. 231–237; L. K[orcak], Zajączkowski Stanisław Franciszek, w: Słownik historyków polskich, Warszawa 1994, s. 570; J. Kita, R. Stobiecki, Słownik biograficzny historyków łódzkich, Łódź 2000, s. 106–107; H. Wiśniewska-Bieniek, Zajączkowski Stanisław Franciszek, w: Słownik biograficzny archiwistów polskich, t. 2: 1906–201, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 199.

² S. Zajączkowski poświęcił swojemu mistrzowi obszerne nekrologi, m.in.: St. Zakrzewski, 1873–1936, Ateneum Wileńskie 11, 1936, s. 905–944; Działalność pedagogiczna St. Zakrzewskiego, KH 50, 1936, s. 229–234.

chiwów: kapitulnego i państwowego³. Nie przerwał wszakże badań naukowych, koncentrując się nad dziejami Litwy i stosunków polsko-krzyżackich. W roku akademickim 1925/1926 pełnił obowiązki starszego asystenta na Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie. W grudniu 1925 roku, na IV Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu, wygłosił referat pt. *Stan badań nad dziejami Litwy przed 1386 r.*⁴ W 1926 roku na łamach „Kwartalnika Historycznego” ukazał się jego obszerny artykuł *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.* (s. 567–617) na 600-lecie pierwszego sojuszu polsko-litewskiego oraz niewielka książeczka pt. *Władysław Łokietek odnowiciel państwa polskiego* (Lwów–Warszawa–Kraków 1926, ss. 55 z mapą), a w następnym roku *Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastii Giedymina ze Żmudzi. Ze studiów nad ustrojem wewnętrznym dawnej Żmudzi* w „Ateneum Wileńskim”.

Rok 1927 okazał się bardzo ważny w życiorysie S. F. Zajączkowskiego, gdyż od listopada aż do końca następnego roku jako stypendysta studiował w Paryżu, w École Pratique des Hautes Études (pod kierunkiem prof. Ferdinanda Lota i Felixa Grata) oraz w École des Chartes (pod kierunkiem prof. Maurice Prou), co pozwoliło mu pogłębić metody badawcze i poznać najnowsze osiągnięcia historiografii zachodnioeuropejskiej. W 1928 roku na łamach 42. rocznika „Kwartalnika Historycznego” omówił francuskie wydawnictwa do czasów awiniońskich i zrecenzował pracę swego francuskiego opiekuna F. Lota pt. *La fin du monde antique et le début du moyen âge* z 1927 roku. Natomiast w następnym roczniku „Kwartalnika Historycznego” opublikował recenzję wydawnictwa: *Histoire et historiens depuis cinquante ans. Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926* (Paris 1927). Jako rezultat studiów w archiwach i bibliotekach paryskich ukazał się również jego – obecnie trochę zapomniany – drobny, ale wartościowy artykuł pt. *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w.* (KH 43/1, 1929, s. 217–228).

Wynikiem długoletnich badań S. F. Zajączkowskiego była praca *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka* (Lwów 1929), na podstawie której 25 czerwca 1930 roku przeprowadził kolokwium habilitacyjne w zakresie historii średniowiecznej. Praca spotkała się z żywym zainteresowaniem, czego dowodzą liczne recenzje z lat 1930–1932: Jadwigi Karwasińskiej, Karola Maleczyńskiego, Bronisława Włodarskiego, Zygmunta Wojciechowskiego, Ericha Maschkego. Podkreślili oni pionierski charakter książki, bardzo dobry warsztat naukowy oraz przedstawienie konfliktu polsko-krzyżackiego na szerokim tle europejskim, zwłaszcza ówczesnego konfliktu papieżstwa z cesarstwem. Z. Wojciechowski stwierdził, że „książkę Zajączkowskiego zaliczyć wypadnie do najważniejszych publikacji historycznych ostatniej doby” (RH 8, 1932, s. 94). Pomimo upływu tylu lat nadal uznawana jest za najlepsze opracowanie tej problematyki i aż się prosi o jej reedycję⁵. Rok

³ Np.: Archiwum Kapituły łacińskiej we Lwowie, Lwów 1923, ss. 38; Archiwum państwowe we Lwowie (1913–1923), *Gazeta Lwowska* 1923, nr 278–282, 287, 288; Archiwum Kapitulne we Lwowie, *Archeion* 5, 1929, s. 31–36. Zob. H. Wiśniewska-Bieniek, Zajączkowski Stanisław Franciszek (jak w przyp. 1), s. 199.

⁴ Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 1, Sekcja II, Lwów 1926, s. 8.

⁵ K. Jasiński, Stanisław Zajączkowski (jak w przyp. 1), s. 184.

1930 zaznaczył się także udziałem S. Zajączkowskiego w V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Warszawie, z referatem pt. *Żmudź w początkach unii polsko-litewskiej*, w którym określił stosunek prawno-państwowy stosunek Żmudzi i Litwy (Auksztoty)⁶, oraz wydaniem pracy *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.* Warto odnotować, że w okresie lwowskim, tj. w latach 1922–1932, jego bibliografia liczyła już 84 pozycje⁷. W latach 1930–1931 wykonywał prace porządkowo-inwentaryzacyjne w Archiwum Archidiecezjalnym obrządku łacińskiego i w Archiwum Kapitulnym we Lwowie⁸. Współpracował z „Jahrbücher der Kultur und Geschichte der Slaven”.

Jedną z kilku najważniejszych dat w życiorysie Stanisława F. Zajączkowskiego był rok 1932, kiedy 1 października otrzymał stanowisko profesora i objął funkcję kierownika Katedry Historii Średniowiecznej Powszechnej i Nauk Pomocniczych Historii na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, którą kierował do chwili zamknięcia tej uczelni przez władze litewskie 15 grudnia 1939 roku. W 1934 roku ukazał się jego popularny *Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach* (Toruń, ss. 75), wydany ponownie w 1946 roku w wersji zmodyfikowanej i rozszerzonej o dzieje Zakonu Inflanckiego pt. *Dzieje Zakonu Krzyżackiego* (Łódź, ss. 138). Prof. S. Zajączkowski był w zasadzie pierwszym polskim historykiem, który na szerszą skalę podjął badania nad stosunkami polsko-niemieckimi w kontekście relacji Polski z Wittelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku. Poruszył je już w pracy habilitacyjnej, a podsumował w 1934 roku w obszernym studium pt. *Polska a Wittelsbachowie w pierwszej połowie XIV w.* (w: *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 43–111)⁹. Należy odnotować także udział prof. S. Zajączkowskiego w zbiorowej recenzji pt. *Niemcy i Polska. Dyskusja z powodu książki „Deutschland und Polen”* na łamach „Kwartalnika Historycznego” w 1934 roku (48, 1934, s. 776–886)¹⁰. Na VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie w 1935 roku wygłosił referat na temat dziejów Litwy do 1385 roku¹¹ z uwzględnieniem sporej już twórczości historyków litewskich, którą treściwie omówił w oddzielnym artykule¹². Po serii prac historiograficznych w 1937 roku przedstawił obszerne *Studia nad procesami Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w l. 1420–1423* (Ateneum Wileńskie, 1937, t. 12, s. 282–403). Jednocześnie pracami: *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków* z 1935 roku oraz *Najdawniejsze osad-*

⁶ H. Łowmiański, Stanisław Zajączkowski (jak w przyp. 1), s. 233.

⁷ Zob. RL 4 (7), 1961, s. 19–30: bibliografia za lata 1922–1961.

⁸ Archiwum Archidiecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie, Lwów 1932, ss. 31. Zob. H. Wiśniewska-Bieniek, Zajączkowski Stanisław Franciszek (jak w przyp. 1), s. 199.

⁹ Praca sygnalizowana pod tym tytułem już w 1932 roku w: Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie 12, 1932, nr 1, s. 42–44.

¹⁰ Zob. K. Jasiński, Stanisław Zajączkowski (jak w przyp. 1), s. 184.

¹¹ Okres 1385–1569 omówił Oskar Halecki; lata 1569–1696 – Ryszard Mienicki, a 1696–1795 Władysław Konopczyński, następny zaś okres do 1905 roku opracowali Janusz Iwaszkiewicz i Henryk Mościcki.

¹² S. Zajączkowski, Przegląd badań nad dziejami Litwy do 1385 r., w: Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r., 1: Referaty, Lwów 1935, s. 3–21; tenże, Litewski ruch naukowy w zakresie historii (Próba charakterystyki), KH 49, 1935, s. 301–339; zob. T. Kondracki, Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939, Toruń 2006, s. 206.

nictwo polskie na Podlasiu z 1936 roku zainaugurował kolejną problematykę badań osadniczych i z geografii historycznej, którą kontynuował później w największym zakresie w okresie łódzkim.

Prowadzone przez profesora Stanisława F. Zajączkowskiego seminarium magisterskie z dziejów średniowiecznych Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego cieszyło się dużym powodzeniem wśród studentów, co było w jakiejś mierze wyrazem uznania dla działalności naukowej i dydaktycznej jego kierownika. Z zapisem jego wykładów, zanotowanych przez członków studenckiego koła naukowego historyków – jak mi przekazał jego uczeń, profesor Stefan Krakowski – ukazały się 2 skrypty powielaczowe a to: *Historiografia polska wieków średnich* w 1934 roku i *Zarys dziejów średniowiecza*.

Prof. S. F. Zajączkowski został profesorem zwyczajnym w 1937 roku. W roku akademickim 1937/1938 był dziekanem Wydziału Humanistycznego, w roku zaś 1938/1939 prorektorem Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie (do 15 grudnia). W latach 1937–1939 pełnił funkcję współredaktora czasopisma historycznego „Ateneum Wileńskie”. Po włączeniu Wilna do Litwy w 1939 roku przez parę miesięcy pracował w polskim szkolnictwie średnim. 15 sierpnia 1940 roku rozpoczął pracę w Centralnym Archiwum Państwowym Litewskiej SRR jako zastępca dyrektora, później jako dyrektor tego wileńskiego archiwum. To wtedy powstały jego ostatnie prace wileńskie – i to w języku litewskim – na łamach pierwszego tomu „Lietuvos Praeitis” pt. *Kaip Jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais* w 1940 roku i *Jotvingų problema istariografijoje* w 1941 roku, a które później, w 1953 roku ukazały się po polsku. Po zajęciu Wilna przez Niemców w 1941 roku pracował jako archiwariusz w Wileńskim Centralnym Archiwum Państwowym. Na tajnych kompletach przeprowadzał egzaminy z dawnymi słuchaczami Uniwersytetu. Aresztowany przez gestapo we wrześniu 1943 roku, trafił na kilka tygodni jako zakładnik do obozu pracy w Prawieniszkach/Prowieniszkach (lit. Provieniškės), gdzie przebywał z prof. Henrykiem Łowmiańskim¹³. W lipcu 1944 roku po ponownym wkroczeniu na Litwę wojsk radzieckich kontynuował pracę w archiwum wileńskim jako starszy pracownik naukowy aż do 15 marca 1945 roku, tj. do czasu repatriacji do Polski.

Po lwowskim (1921–1932) i wileńskim (1932–1945) okresie życia oraz działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej profesora Stanisława F. Zajączkowskiego od marca 1945 roku nastąpił etap łódzki. Na tworzącym się wtedy Uniwersytecie Łódzkim, 24 maja 1945 roku objął obowiązki profesora kontraktowego historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii na Wydziale Humanistycznym, później Filozoficzno-Historycznym. 26 czerwca 1946 roku otrzymał etat profesora zwyczajnego, na którym pracował aż do czasu przejścia na emeryturę 30 września 1960 roku.

Warto wszakże odnotować także – co prawda krótki, ale dosyć intensywny – olsztyński epizod prof. S. Zajączkowskiego. Gdy w październiku 1945 roku powołano w Olsztynie Akademię Administracyjną jako wyższą szkołę zawodową, zajęcia prowa-

¹³ Zob. S. M. Zajączkowski, *Moje życie z historią*, w: *Moja droga do nauki*, red. M. Pawlik, Łódź 2011, s. 252, 262.

dzili w niej pracownicy Akademii Służby i Administracji Publicznej w Łodzi. Rektorem szkoły olsztyńskiej został prof. Tadeusz Hilarowicz, były prorektor USB w Wilnie, prorektorem zaś prof. S. Zajączkowski. Dnia 31 stycznia 1946 roku Akademia została przekształcona w Wyższą Szkołę Prawno-Administracyjną z wykładaną historią. Prof. S. Zajączkowski prowadził zajęcia z historii „Ziem Odzyskanych” i z historii ustroju Polski i wtedy opublikował swoje zmodyfikowane *Dzieje Zakonu Krzyżackiego* (Łódź 1946, ss. 138) oraz skrypt powielaczowy *Dzieje Ziem Odzyskanych* (Łódź 1946/7, cz. 1–3, ss. 35, 41, 96)¹⁴. Jeszcze 3 stycznia 1946 roku znajdujący się w Olsztynie profesorowie powołali Warmińskie Towarzystwo Naukowe, z prof. T. Hilarowiczem jako prezesem na czele, a jednym z członków założycieli był także S. Zajączkowski, który został wiceprezesem. Towarzystwo przetrwało tylko do 5 października 1946 roku, kiedy Wyższą Szkołę Prawno-Administracyjną przejął Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu i przekształcił w filię swego Wydziału Prawno-Ekonomicznego, pod nazwą Studium Prawno-Ekonomiczne w Olsztynie¹⁵.

W Łodzi prof. S. F. Zajączkowski zainaugurował swoją działalność naukową w 1951 roku *Studiami nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej* i artykułem o nazwie *Wielkopolska w świetle źródeł pisanych* (PZ 7, nr 9/10, s. 1–31). Niebawem ukazały się artykuły: *W sprawie plemion Łęczyčan i Sieradzan* (SA 4, 1953, s. 117–129) i *Uwagi nad terytorialno-administracyjnym ustrojem Polski XII w.* (CPH 7, 1955, z. 1, s. 285–322; polemika z Janem Natansonem-Leskim), których główne tezy opublikował w rozdziale *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich pierwszego tomu Początków państwa polskiego. Księżę Tysiąclecia* (s. 73–109) w 1962 roku¹⁶.

Pokłosiem badań wileńskich były odnotowane wyżej w wersji litewskiej obszerne artykuły *O nazwach ludu Jadźwingów* (s. 175–195) i *Problem Jaćwieży w historiografii* (s. 7–56) w „Zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu” w 1953 roku, następnie artykuł *W sprawie badań nad dziejami stosunków polsko-litewskich za Jagiellonów* w księdze pamiątkowej z okazji 35-lecia pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego w 1958 roku, *Uwagi nad terytorialno-plemienną strukturą Jaćwieży* na łamach „Zapisek Historycznych” w 1966 roku, na marginesie pracy Jerzego Nalepy o Jaćwiegach. Wyrazem największego kunsztu badawczego i jasności dowodzenia w wieku 86 lat jest ostatni artykuł S. F. Zajączkowskiego o przejściach przez tzw. Błota Łęczyckie w średniowieczu¹⁷. Zamyka on w zasadzie działalność naukową

¹⁴ Jeszcze w 1948 roku ukazał się jego artykuł: O periodyzacji dziejów Ziem Odzyskanych, w: Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu, 1, Warszawa 1948, s. 21–29; zob. S. K[rakowski], W 30-lecie działalności naukowej Stanisława Zajączkowskiego (Zarys problematyki krzyżackiej), PZ 9, 1953, s. 454.

¹⁵ Zob. T. Bierkowski, Warmińskie Towarzystwo Naukowe w Olsztynie, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4, 1974, s. 468–472; J. Jasiński, Olsztyńskie środowisko historyczne w latach 1945–1977, ZH 43, 1978, z. 3, s. 92; Olsztyn 1945–2005. Kultura i nauka, red. S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2006, s. 104.

¹⁶ Zob. jego ocenę pióra G. Labudy, Polskie wczesne średniowiecze w historiografii lat 1937–1987, KH 94, 1987, s. 38 n.

¹⁷ S. Zajączkowski, O przejściach przez Błota Łęczyckie w średniowieczu, w: Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej, red. A. Galos, J. Janczak, Wrocław 1976, s. 83–127.

S. F. Zajączkowskiego, ale zawarta w nim analiza m.in. trasy najazdu litewskiego na Łęczycę (Tum) w 1294 roku oraz argumenty w ramach polemiki z innymi poglądami w tej sprawie zadziwiają swoimi walorami merytorycznymi¹⁸.

Ważny z metodologicznego punktu widzenia dla twórczości prof. S. Zajączkowskiego w okresie łódzkim jest artykuł *W sprawie przedmiotu i problematyki badań nad dziejami osadnictwa. Artykuł dyskusyjny* (KHKM 4, 1956, nr 2, s. 205–239), w którym przedstawił pierwszy zarys periodyzacji rozwoju średniowiecznego osadnictwa w dawnych ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej (tamże, s. 223–238). Szczegółowo zobrazował ją po ośmiu latach w artykule *Uwagi nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej (do przełomu XI i XII w.)* (RŁ 9 (12), 1964, s. 165–199). W oparciu o prowadzone badania źródłowe wyróżnił cztery okresy: 1. najdawniejszy, od VI wieku n.e. do przełomu XI i XII wieku; 2. do połowy XIII wieku (rok 1250); 3. do dziewiątego dziesiątka lat XIV wieku (do 1384 roku); 4. do początków XVI wieku (rok 1523).

Dużą rolę w historii osadnictwa odgrywają badania początków poszczególnych fundacji kościelnych oraz ich uposażenie. W Polsce Centralnej do najstarszych należało tzw. opactwo na łęczyckim grodzie¹⁹ oraz dobra kapituły krakowskiej w postaci tzw. opola chropkiego²⁰.

Całość swoich dotychczasowych badań nad tytułowym problemem S. Zajączkowski podsumował w zasadzie w obszernej rozprawie *Studia nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej w XII–XIV w. Uwagi i spostrzeżenia* („Studia z Dziejów Osadnictwa” 4, 1966, s. 5–85 + 8 map pod opaską). Zgodnie z przyjętą metodą przekrojów chronologicznych – uwzględniając różne rodzaje własności, tj. pańującego, duchowną i szlachecką – ukazał związki osadnictwa z warunkami fizjograficznymi, wykreślając kilka centrów osadniczych na tym terytorium, wskazał na rolę akcji kolonizacji na prawie niemieckim, uzależnioną od rodzaju własności i warunków terenowych. Ta – swego rodzaju synteza średniowiecznych procesów osadniczych w Polsce Centralnej – była oparta na szerokiej i solidnej kwerendzie źródłowej. Od kilku bowiem lat wraz z synem, historykiem Stanisławem Marianem, zbierali *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 r.*, którego dwie części ukazały się nakładem Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w latach 1966–1970. Pomimo podnoszonych zastrzeżeń, zwłaszcza co do przyjętej cezury roku 1400 i znajdujących się w nich niekiedy błędnych identyfi-

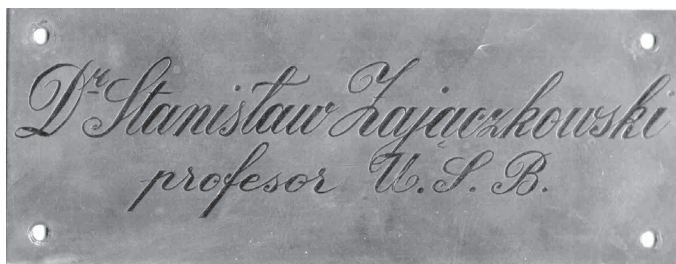
¹⁸ Zob. opinię S. Krakowskiego, Stanisław Zajączkowski (29 I 1890–10 X 1977) (jak w przyp. 1), s. 364, oraz K. Jasińskiego, Stanisław Zajączkowski (jak w przyp. 1), s. 184.

¹⁹ S. Zajączkowski, Opactwo „na łęczyckim grodzie” i jego uposażenie. Przyczynek do dziejów osadnictwa dawnej ziemi łęczyckiej w XI w., RŁ 1 (4), 1958, s. 283–300; tenże, Początki kolegiaty łęczyckiej. Przyczynek do dziejów osadnictwa ziemi łęczyckiej, RH 24, 1958, s. 145–175; zob. też tegoż: O posiadłościach klasztoru trzemeszeńskiego w Łęczyckiem w XII wieku na tle początków Łęczycy, RH 30, 1964, s. 53–83.

²⁰ S. Zajączkowski, Opole chropkie. Przyczynek do genezy dawnych dóbr pabianickich kapituły krakowskiej, RŁ 5, 1962, s. 131–154; tenże, Opole chropkie i początki Pabianic, w: Dzieje Pabianic, red. G. Missalowa, Łódź 1968, s. 7–25.

kacji i lokalizacji miejscowości²¹, stanowią one dotąd nie tylko najważniejszy przewodnik źródłowy, ale także podstawowe kompendium wiedzy o najstarszych dziejach miejscowości w obecnej Polsce Centralnej, bez którego trudno sobie wyobrazić jakiegokolwiek badania osadnicze, i dlatego ma zagwarantowane miejsce w każdej bibliografii dotyczącej przeszłości średniowiecznego regionu łeczycko-sieradzkiego.

Trzy wspomniane okresy twórczości naukowej S. Zajączkowskiego „spojone w pewną całość jednością techniki badawczej” charakteryzują się poważną różnicą tematyczną. Dotyczy to zwłaszcza okresu łódzkiego, gdyż w dwóch pierwszych okresach – pomimo wszystko – dominował „kierunek litewski”, głównie w relacjach z Polską i krzyżakami. Dopiero w Łodzi rozwinął trzeci nurt, czyli badania osadnicze i to na szeroką skalę²². Sentyment wileński jednak pozostał, gdyż opuszczając Wilno, zabrał swoją imienną tabliczkę z drzwi swego gabinetu na Uniwersytecie im. Stefana Batorego.

W twórczości naukowej profesora Stanisława F. Zajączkowskiego wyróżnia się zatem trzy główne nurty badawcze, a to 1. stosunki polsko-krzyżacko-litewskie w XIII–XV wieku, 2. dzieje Litwy, Żmudzi i Jadźwingów, 3. studia w zakresie geografii historycznej i osadnictwa ze szczególnym uwzględnieniem dawnych ziem łeczyckiej i sieradzkiej²³. Nieraz dodaje się jeszcze archiwistykę²⁴.

Bibliografia prac S. F. Zajączkowskiego liczy 238 pozycji²⁵. Jej lektura wskazuje na ciągły kontakt z najnowszymi publikacjami mediewistycznymi, czego dowodem liczne omówienia i recenzje (135 pozycji) prac badaczy polskich i zagranicznych w językach niemieckim, francuskim i litewskim.

Wypromował 30 magistrów historii i 3 doktorów.

W latach 1946–1948 był dziekanem Wydziału Humanistycznego, a po jego reorganizacji w latach 1956–1960 dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego.

Profesor S. F. Zajączkowski brał czynny udział w życiu środowisk naukowych. Od 1926 roku był członkiem Towarzystwa Naukowego we Lwowie, od 1931 roku współpracownikiem Komisji Historycznej PAU, od 1932 roku członkiem

²¹ Zob. R. Rosin, Rec. w: RŁ 16 (19), 1972, s. 466–474 i odpowiedź: S. Zajączkowski, Uwagi o zadaniach i zakresie recenzji, AUL Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, 1976, z. 4, s. 3–21.

²² H. Łowmiański, Stanisław Zajączkowski (jak w przyp. 1), s. 231.

²³ [S. Krakowski], Stanisław Zajączkowski. Rzut oka (jak w przyp. 1), s. 8.

²⁴ Encyklopedia Powszechna PWN, t. 4, Warszawa 1976, s. 754.

²⁵ Por. RŁ 4 (7), 1961, s. 19–30 i RŁ 25 (28), 1979, s. 364–367.

Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, od 1955 roku – Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Należał do Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Historycznego, początkowo do Oddziału Lwowskiego, później Wileńskiego. W latach 1930–1932 wchodził w skład Zarządu Głównego, do którego wybrany został jeszcze 3 czerwca 1939 roku²⁶. W roku 1923 został powołany do Komitetu Redakcyjnego „Kwartalnika Historycznego”. W pierwszych latach powojennych (1946–1948) był wiceprezesem Zarządu Oddziału Łódzkiego PTH, redaktorem wznowionego od 1958 roku „Rocznika Łódzkiego” (t. 1–3), przewodniczącym jego Komitetu Redakcyjnego (t. 5–7, 9), tom 4 jest mu poświęcony²⁷. W 1970 roku został członkiem honorowym PTH²⁸. Od 1946 roku był członkiem Łódzkiego Towarzystwa Naukowego i wchodził w skład jego Zarządu, w latach 1946–1956 był sekretarzem Wydziału II i członkiem kilku komisji, a następnie, do 1963 roku, przewodniczącym Wydziału II Łódzkiego Towarzystwa Naukowego²⁹.

W 1956 roku odznaczony Krzyżem Kawalerskim OOP. Miał też Medal Komisji Edukacji Narodowej.

W 1959 roku otrzymał Nagrodę Naukową Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi.

Żonaty z Marią Feliksą Kramer, miał córkę Teresę (ur. 1925), polonistkę-bibliotekarkę, i syna Stanisława Mariana (ur. 1931), historyka (zob. w tym tomie).

Stanisław Franciszek Zajączkowski zmarł 10 października 1977 roku. Jest pochowany na Starym Cmentarzu św. Józefa w Łodzi, ul. Ogrodowa 39.

Jan Szymczak

²⁶ T. Kondracki, Polskie Towarzystwo Historyczne (jak w przyp. 12), s. 54–55, 120, 149.

²⁷ T. Nowak, Sprawozdanie z zebrania naukowego poświęconego pamięci prof. dr hab. Stanisława Zajączkowskiego, RŁ 28, 1979, s. 346; J. Kita, S. Pytlaś, Profesorowie Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–1994. Pro Memoria, Łódź 1995, s. 234–236; J. Kita, Luminarze nauki polskiej w Uniwersytecie Łódzkim. Pro memoria, Łódź 2015, s. 317–319.

²⁸ M. Nartonowicz-Kot, Członkowie honorowi Polskiego Towarzystwa Historycznego z Oddziału Łódzkiego, w: W służbie historii i społeczeństwa. Dzieje Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego 1927–2007, red. A. Szymczak, M. Nartonowicz-Kot, Łódź 2007, s. 136–138.

²⁹ J. Kuciński, Łódzkie Towarzystwo Naukowe w latach 1936–1996, cz. 1: Studia, s. 137, 141, 143, 146, 166; cz. 2: Materiały, Łódź 1996, s. 207–210, 264–266, 269.